

HET
GEHEIM
VAN **De**
Nachtwacht

MARC POS

TERRA

Inhoud

Woord vooraf – Ronald Giphart 7

Inleiding – Marc Pos 9

1

Kennismaking met Rembrandt 13

IN GESPREK MET LISA 29

2

In de voetsporen van Rembrandt 35

3

Een reconstructie 51

IN GESPREK MET THIJS 71

4

Wat je ziet als je naar *De Nachtwacht* kijkt 75

IN GESPREK MET JORIS 93

5

Wie staan er op *De Nachtwacht*? 99

6

Het bewogen leven van een schilderij 111

IN GESPREK MET MICHEL 131

IN GESPREK MET TACO DIBBITS 149

7

De onthulling 155

Begrippenlijst 168

Terugkijkend – Marc Pos 170

Bronnen 173

Verantwoording herkomst afbeeldingen 173

Fotoverantwoording 173

Dankwoord 174

Colofon 176

Woord vooraf

In de herfst van het jaar 2021 was het Rijksmuseum in Amsterdam het decor van een bijzondere mise-en-scène. Terwijl buiten de wind langs de hoge gebrandschilderde ramen van het majestueuze museum blies, stonden binnen – in een imposante ruimte genaamd de Voorhal – een schilder, een restaurator, een materiaaldeskundige, een wetenschapshistoricus en een museumdirecteur gebroederlijk naast elkaar. Ingetogen hadden zij zich opgesteld bij een enorm schilderij dat nog heerlijk geurde van honderden liters verse verf. Minutenlang bewonderde het gezelschap het fraai uitgelichte doek in stilte.

Op de cameraregistratie die van dit moment werd gemaakt – de ontknoping van het nieuwe seizoen van de tv-serie *Het Geheim van de Meester* – oogden de vijf zelfs enigszins geïmponeerd, maar in werkelijkheid was de situatie anders dan de televisiebeelden later deden vermoeden.

Hoewel het leek alsof de hoofdrolspelers zich in alle rust vergaapten aan het overweldigende kunstwerk, werden zij in werkelijkheid omringd door cameralieden, kabelsjouwers, grippers, gaffers, productiemedewerkers, suppoosten, redacteuren, omroep- en zenderbazen, een opnameleider, een producent en enkele andere jubelende genodigden. Twee mensen bedienden een metershoge verrijdbare kraan waaraan een camera hing, her en der stonden lichtbakken verdekt opgesteld, in een hoek werden door medewerkers flûtes met bubbelwijn ingeschonken, want er heerste een uitgelaten stemming.

Al met al een levendig tableau, dat verrassend genoeg qua sfeer wel iets weg had van het eeuwenoude schilderij dat het gezelschap die avond bij elkaar had gebracht: een doek met de nogal lange titel *Officieren en andere schutters van wijk II in Amsterdam, onder leiding van kapitein Frans Banninck Cocq en luitenant Willem van Ruytenburch*. Oftewel ‘De Nachtwacht’, het beroemdste Nederlandse kunstwerk aller tijden. Had Rembrandt van Rijn heden ten dage geleefd, dan had hij van dit vrolijke samenzijn in het Rijksmuseum een net zo bezield en levensecht tafereel kunnen schilderen als het tot de verbeelding sprekende groepsportret dat hij in 1642 op bestelling had geleverd aan het Amsterdamse Schuttersgilde.

Het boek dat u nu in handen heeft, is een verslag van een waanzinnig project dat in februari 2021 van start ging. Na dertig vaderlandse en inter-

nationale schilderijen te hebben nageschilderd was het illustere team van *HGVDM* klaar voor de grootste uitdaging in de geschiedenis van het inmiddels internationaal gelauwerde tv-programma: de gedetailleerde en historisch verantwoorde reconstructie van Rembrandts bekendste schilderij. Wat een voornemen! Wat een lef!

Als tijdelijk atelier gunde het Rijksmuseum, waar *De Nachtwacht* sinds 1885 hangt, de ploeg van *HGVDM* de meest ideale werkplek denkbaar: pal tegenover het originele doek van Rembrandt, oog in oog met het meesterwerk zelf.

Daar konden Lisa Wiersma, Michel van de Laar, Joris Dik en Thijs Hagendijk aan de slag met de bijna onmogelijke opdracht die zij zichzelf en de rest van hun team hadden gegeven. Zou het lukken om het schilderij – 17,1 vierkante meter groot – natuurgetrouw met oude technieken te reconstrueren? Welkom in de wereld van weeftechnieken, doodverf, onderschildering, druipende impasto's, uit-oliën en luisjes die vernalen worden om hun kleur.

Zeer handig bij deze moeilijke zoektocht waren de data van de zogenoemde 'Operatie Nachtwacht', de restauratie van het origineel, die in 2019 was begonnen. Met alle mogelijke wetenschappelijke technieken werd het doek millimeter voor millimeter gescand, bekeken, geanalyseerd en onderzocht, wat een grote berg nuttige gegevens opleverde waarmee het team van *HGVDM* verder aan de slag kon.

In de loop der eeuwen heeft Rembrandts schuttersstuk (zijn enige) veel moeten doorstaan. Niet alleen was er de natuurlijke veroudering van verf, pigment, spanlinnen en vernislagen, ook waren er vele goedbedoelde restauraties en al dan niet moedwillige beschadigingen. Er werden repen van het schilderij afgesneden, er viel een hamer door het doek, iemand ging het kunstwerk te lijf met een schoenmakersmes en een ander tot twaalf keer toe met een stanleymes, er werd zuur overheen gegooid en in de oorlog rolde men het op zodat het veilig kon worden opgeborgen in een Limburgse grot. Al deze littekens en kleine gebreken hebben niets afgedaan aan de zeggingskracht, de magie van de beeltenis, de overrompelende betovering waarmee *De Nachtwacht* al 380 jaar toeschouwers in vervoering brengt.

Nu wil ik in dit woord vooraf niet *plotspoilen* of op de hoofdstukken in dit boek vooruitlopen, maar ik kan uit eigen constatering melden dat de fenomenale reconstructie van Lisa, Michel, Joris, Thijs en alle anderen die hun ziel en zaligheid in dit project hebben gestoken, een vergelijkbare overrompeling veroorzaakt.

Ronald Giphart

Inleiding

In 2015 ontwikkelden David Beker, Jonas Hemink en ik het concept voor het tv-programma *Het Geheim van de Meester*. Wat me in het hele idee aansprak, was dat het programma op een ongelooflijk spannende en toegankelijke manier over kunst en cultuur zou gaan. Zonder te versimpelen en met een inhoud die liefhebbers en kenners zou aanspreken. Deze combinatie van inhoudelijkheid en toegankelijkheid is voor mij de kern van het programma. Cultuur, in dit geval kunst, is een cruciale, bindende factor in de samenleving; het is belangrijk dat we die op een goede manier kunnen delen.

Het Geheim van de Meester is een inspirerend programma geworden dat inmiddels ook vertaald is naar boeken, theatershows, exposities, schilderwedstrijden en colleges. Dat komt, denk ik, omdat *Het Geheim van de Meester* zowel voor als achter de schermen een avontuur is. We werken als een forensisch team, op zoek naar antwoorden die verborgen zitten in de materialen, werkmethode, de geschiedenis en het leven en gedachtegoed van de kunstenaar. Daar gaan we ver in; het team bestaat uit specialisten, heeft bovendien goede contacten en een vindingrijke geest, en de teamleden zijn stug en eigenwijs als ze iets in hun hoofd hebben.

Tijdens dit 'Kuifje'-avontuur werken we aan de reconstructie. De ontdekkingen die we doen, vinden hun weg naar een nieuw kunstwerk. Het heeft iets intens romantisch om dat hele proces met zijn allen te doorlopen. Hoe vaak houd je je nu zo gedetailleerd bezig met een onderwerp, een werk, een penseelstreek of de grondering waarop die penseelstreek is gezet? Het werk, de concentratie, discipline en drang om het zo precies mogelijk te herhalen, brengen ons dichterbij de kunstenaar. Je komt in iemands hoofd, je probeert een blik op de wereld te herkennen, te ontdekken wat iemand wilde zeggen door dat werk exact na te maken. Dit proces is altijd bijzonder. Het programma moet vragen stellen die niemand zich ooit stelde, op zoek naar een oplossing, een 'dader'. In die zin is het altijd net zo spannend als een *whodunnit*: hoe dicht komen we bij de Meester?

Lisa en haar schildersteam

Uiteindelijk is dat ook letterlijk de vraag die het programma stelt. We hangen het origineel en de reconstructie naast elkaar en vragen het publiek om te vergelijken. De voor ons mooiste uitkomst is als de kijker, die normaliter dat onderscheid niet zou kunnen maken, dankzij de inzichten in het programma de verschillen wél kan zien. Door het avontuur van het programma te volgen herkent de kijker de hand van de meester en kan, met ons, een respectvolle buiging maken naar de virtuositeit van het origineel.

Voor *Het Geheim van de Meester* reconstrueerden we op deze manier dertig werken. Van Mondriaans *Victory Boogie Woogie* en *Meisje met de parel* van Johannes Vermeer tot Vincent van Goghs *Zelfportret met grijze vilthoed* en Pieter Bruegels *De toren van Babel*. Ieder op zijn eigen manier uniek, verrassend en overweldigend. En nu zetten we alle kennis en ervaring die we opdeden in voor ons *pièce de résistance*: *De Nachtwacht*, letterlijk en figuurlijk een van de grootste meesterwerken ter wereld.

We maken de reconstructie met een groot team van wetenschappers, researchers, productiemedewerkers, redacteurs en regisseurs. Op de voorgrond staan een schilder, een restaurator, een wetenschapshistoricus en een materiaaldeskundige.

Het team van *Het Geheim van De Nachtwacht*. Van links naar rechts: Thijs Hagendijk, Michel van de Laar, Lisa Wiersma, Joris Dik

Lisa Wiersma is kunsthistoricus, kunstschilder en illustrator. Alle kennis die we opdoen, vloeit uiteindelijk via haar penseel naar het doek. Restaurator Michel van de Laar ontfermt zich over de restauratiegeschiedenis en het verouderen van onze reconstructies. Wetenschapshistoricus Thijs Hagendijk geeft context en duiding. Bovendien duikt hij elke keer weer oude verfrecepten op. Om vervolgens de verf te maken zoals ze dat eertijds deden. Joris Dik is een gerenommeerd onderzoeker aan de TU Delft wiens inzichten in het materiaal en het gebruik hiervan onmisbaar zijn. Behalve dat ze hun vak verstaan, zijn het alle vier uitstekende verhalenvertellers.

De reconstructie van *De Nachtwacht* zien we als een bekroning van ons werk. Om daarna weer volop verder te gaan. Want er zijn nog zoveel verhalen te vertellen en reconstructies te maken. Ik beloof u, we zullen blijven verrassen.

Marc Pos

Kennismaking met Rembrandt

Voordat we met de reconstructie van *De Nachtwacht* beginnen, willen we zo veel mogelijk weten over de materialen, technieken en trends van de 17de eeuw. Welke keuzes hieruit maakte Rembrandt? En hoe hadden die invloed op het werk? Tegelijkertijd willen we ook een beetje in zijn schoenen staan. Hoe zag zijn Amsterdam eruit? Wat voor leven leidde hij zo tussen 1640 en 1642? En wat voor man was het eigenlijk?

Amsterdam in 1642

In 1642 ontwikkelt Blaise Pascal de eerste mechanische rekenmachine. Abel Tasman ontdekt Nieuw-Zeeland. Galileo Galilei overlijdt. Claudio Monteverdi componeert *l'Incoronazione di Poppea*. En Rembrandt legt de laatste hand aan *De Nachtwacht*.

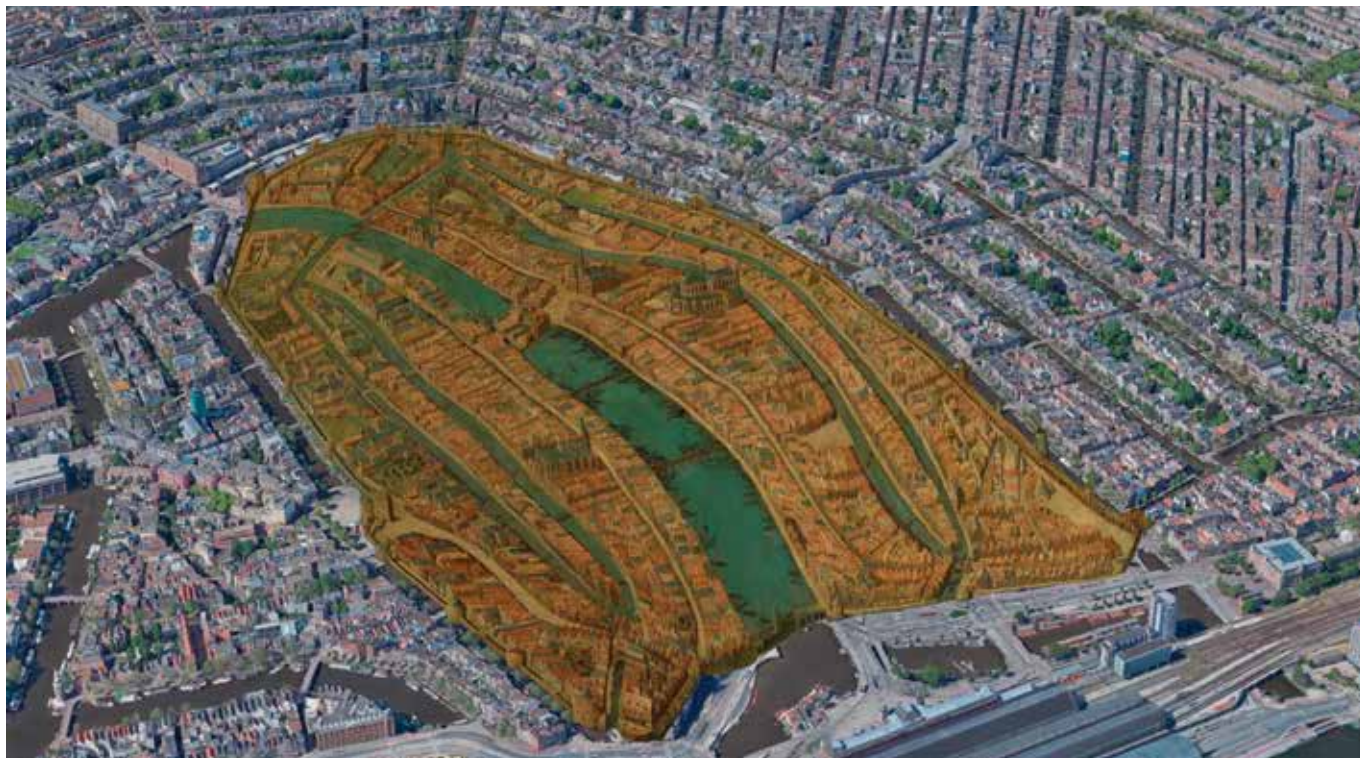
Een bruisende, bedrijvige stad

In 1642 leeft men in de Nederlanden in het staartje van een langlopende opstand tegen Spanje, de Tachtigjarige Oorlog. Na een periode van verzet met veel wapengekletter, tussentijds onderbroken door een wapenstilstand, lijkt het tij uiteindelijk te keren. De VOC floreert en steden maken een industriële ontwikkeling door. Dat zorgt voor economische groei in een fase waarin het Spaanse leger het lastig heeft. Er is meer geld beschikbaar voor de oorlogskas, op zee worden belangrijke overwinningen geboekt en het strijdtoneel verplaatst zich steeds meer naar de grensgebieden

van de Republiek die alleen maar sterker wordt. Kortom, zo halverwege de 17de eeuw gaat het goed met de jonge Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, en dat geldt zeker voor Amsterdam. De stad is nog klein – zeker als je haar vergelijkt met Parijs of Londen – maar is ook een jonge stad die gretig elke kans pakt en daarmee snel een spil wordt in de wereldeconomie. En dat trekt mensen aan.

Amsterdam groeit in de eerste helft van de 17de eeuw gigantisch. In 1612 wonen er 30.000 mensen in Amsterdam. Molenaarszoon Rembrandt van Rijn is dan zes en woont in Leiden, waar hij als kind wordt omringd door de beelden, geluiden en geuren van de houtzaagmolen van zijn vader. Een kleine twintig jaar later, als de 25-jarige Rembrandt in Amsterdam gaat wonen, telt de stad meer dan 125.000 mensen.

Zelfportret met baret en bewerkte mantel,
Rembrandt van Rijn, ca. 1642

Amsterdam in 1642, aangegeven in bruin op een luchtfoto van de stad in de 21ste eeuw

Al die mensen moeten ergens wonen, werken, boodschappen doen en naar de kerk kunnen. De stad breidt daarom in rap tempo uit met onder meer de grachtengordel en de Jordaan. Het moet een flinke bouwput zijn geweest, met onophoudelijk getimmer.

Amsterdam wordt een welvarende stad. En de rijkere onder de bevolking, die dankzij de groeiende handelsmogelijkheden hun rijkdom vergaarden, willen dit succes graag tonen. Men laat zich vereeuwigen in portretten en geeft kunstenaars de opdracht voor het maken van imposante familieportretten. De portretten van de welgestelden zijn een statussymbool, net zoals het bezit van een mooie en interessante kunstverzameling.

Nu kunstenaars niet meer alleen in opdracht van de kerk of adel werken, maar ook voor de rijke burgerij, krijgen kunstwerken een nieuwe bestemming. Verschillende genres vinden hun weg naar het doek, waarbij het formaat en de on-

derwerpen anders zijn dan voorheen. Dankzij de economische bloei en de groeiende vraag naar schilderkunst bloeit de kunsthandel levendig. Er wordt in hoog tempo geproduceerd om de vraag aan te kunnen. Dit alles maakt de Republiek halverwege de 17de eeuw de perfecte plek voor een jonge, gretige kunstenaar die ook nog eens knap eigenwijs is.

Een lastig man om te begrijpen

Rembrandt wordt op 15 juli 1606 geboren als negende kind van een redelijk welvarende molenaar in Leiden. Hij kan goed tekenen. Op veertienjarige leeftijd schrijven zijn ouders hem in als student aan de Latijnse School waar hij ook onderwijs in theologie krijgt. Als hij zo'n vijftien, zestien jaar is, verlaat hij die opleiding en gaat in de leer bij meester-schilder Jacob van Swanenburgh, en ongeveer twee jaar later bij Pieter Lastman in

Schildersatelier, Adriaen van Ostade, ca. 1647-1650

Amsterdam. Hij is nog geen twintig als hij voor zichzelf begint. Zijn vroegst gedateerde schilderij, *De steniging van de Heilige Stefanus*, is van 1625. In de drie jaar die volgen, groeit zijn bekendheid zodanig dat hij in 1628 zijn eerste leerling kan aannemen, Gerard Dou.

De meesterlijke schilder

Rembrandt woont en werkt aanvankelijk in Leiden. In die tijd heeft studiegenoot en collega Jan Lievens een belangrijke invloed op hem. Ze delen mogelijk een werkplaats en het lijkt erop dat hun kameraadschap en onderlinge vriendschappelijke competitie de ontwikkeling van beiden veel goed doen.

Na een bezoek aan het atelier merkt kunstkenner en secretaris van de stadhouder, Constantijn Huygens, in een verslag op hoe de heren leven en werken voor hun vak: 'Het wonderlijkste is nog dat zelfs de onschuldigste genoegens van de jeugd door hen als tijdverlies worden afgedaan.' Hij be-

schrijft hun relatie en ziet in Rembrandt de meerdere van de twee als het gaat om trefzekerheid en levendigheid van emoties.

Als Rembrandt 25 jaar is, staat hij al bekend om zijn eigen stijl: de natuurlijke wijze waarop hij mensen portretteert, emoties in beeld brengt en gebruikmaakt van het kenmerkende clair-obscur. Hij krijgt diverse opdrachten van vooraanstaande Leidse families en ziet dat zijn werk, dankzij bemiddeling van diezelfde Constantijn Huygens, wordt opgenomen in de kunstverzamelingen van bijvoorbeeld Frederik Hendrik van Oranje en koning Karel I van Engeland.

Naam en faam

In 1631 verhuist Rembrandt naar Amsterdam en trekt als kostganger in bij ongeveer de belangrijkste kunsthandelaar van die tijd, Hendrick Uylenburgh. Hij gaat Hendricks drukke en beroemde schilderswerkplaats leiden, die je rustig kunt zien als een soort 'portretfabriek' voor welgestelde

Het woonhuis van Rembrandt in de Sint Antoniesbreestraat, nu Museum Het Rembrandthuis (Jodenbreestraat)

Het schildersatelier van Rembrandt in Het Rembrandthuis

Amsterdammers. Rembrandt gebruikt Hendricks schilderswerkplaats, die vlakbij die van Pieter Lastman gevestigd is, ook als atelier voor zichzelf.

Het beloven gouden jaren te worden. Rembrandt wordt lid van het schildersgilde, zijn roem neemt gestaag toe en hij leert zijn toekomstige vrouw Saskia Uylenburgh kennen, een nicht van Hendrick. Hij maakt stormachtig carrière, vooral met het schilderen van portretten en historiestukken. Na een paar jaar huren Rembrandt en Saskia een fonkelnieuw huis aan de Nieuwe Doelenstraat en vervolgens in de Zwanenburgerstraat (op de plek waar nu de Stopera staat).

In 1639 koopt de dan zeer voornamelijk kunstenaar Rembrandt voor 13.000 gulden een mooi koopmanshuis in de wijk waar de culturele en bestuurlijke elite woont. Het huis staat aan de Sint Antoniesbreestraat (tegenwoordig de Jodenbreestraat),

pal naast het pand waar de schilderswerkplaats van Hendrick Uylenburgh was gevestigd en waar nu kunstenaar Nicolaes Eliasz. Pickenoy woont. En heel toevallig: Pickenoy zou later, in dezelfde tijd als waarin Rembrandt aan zijn *Nachtwacht* werkt, een van de andere schuttersstukken voor de Doelenzaal schilderen. In deze periode stopt Rembrandt bijna helemaal met het schilderen van portretten en begint aan een serie grote historiestukken waaronder *Danaë* (1636), *De blindmaking van Simson* (1636) en *De bruiloft van Simson* (1638).

Rembrandt in zijn element

Rembrandt en Saskia leven in stijl. Saskia is van goede en rijke komaf en het gaat Rembrandt financieel voor de wind. Hierdoor heeft hij genoeg financiële ruimte om zich over te geven aan zijn tweede passie: het verzamelen van kunst en allerlei verschillende soorten objecten.

De Sael in Het Rembrandthuis. Dit was de woonruimte van Rembrandt en Saskia

Het is levendig in huize Rembrandt, met een komen en gaan van leerlingen, klanten en kunstverzamelaars. In het voorhuis van de statige woning ontvangt Rembrandt opdrachtgevers en goede vrienden uit de hoogste kringen. De ruimte erachter is de plek waar de familie woont. Het is een hoge, ruime kamer met een grote schouw en een bedstede die te zien is op een aantal van Rembrandts kunstwerken. Op de eerste verdieping richt Rembrandt een van de kamers in als kunstkamer, de plek waar hij het resultaat van zijn verzamelwoede bewaart en uitstalt. Ernaast, in de grootste ruimte van het huis, is zijn atelier gevestigd. Hier schildert hij zelf en begeleidt hij vier tot vijf leerling-schilders. Het is de perfecte plek, want dit is niet alleen de grootste ruimte van het

huis, het is vooral door de gunstige lichtinval ideaal om te schilderen. Op zolder hebben de leerlingen ook nog een eigen ruimte waar ze in alle rust, met schotten van elkaar gescheiden, kunnen oefenen en werken. Een aantal van de leerlingen die bij Rembrandt werken, zal later tot de meest succesvolle en beroemdste kunstenaars gaan behoren. Zo leerden bijvoorbeeld Govert Flinck, Ferdinand Bol en Carel Fabritius de kneepjes van het vak in het atelier van Rembrandt.

Rembrandts zoon Titus in monniksdracht, Rembrandt van Rijn, 1660

DE FEITEN VAN DE NACHTWACHT OP EEN RIJTJE

Titel: De Nachtwacht, Officieren en andere schutters van wijk II in Amsterdam, onder leiding van kapitein Frans Banninck Cocq en luitenant Willem van Ruytenburch

Schilder: Rembrandt van Rijn

Gemaakt in: Amsterdam

Datering: tussen 1640 en 1642
gesigneerd, Rembrandt 1642

Techniek: olieverf op doek

Afmetingen:
oorspronkelijk 379,5 cm hoog
bij 453,5 cm breed
nu 363 cm hoog bij 438 cm breed

Gewicht (zonder lijst): 170 kg

Zelfportret met Saskia, Rembrandt van Rijn, 1636

Drie turbulente jaren

Geluk en verdriet wisselen elkaar af in het leven van Rembrandt en Saskia. Ze willen graag een gezin, maar nog vóór de aankoop van het huis aan de Sint Antoniesbreestraat verliezen ze twee jonge kinderen: de kleine Rombertus, geboren en

gestorven in 1635, en dochter Cornelia, die in de zomer van 1638 niet ouder dan een maand zal worden. In het huis aan de Sint Antoniesbreestraat wordt in 1640 hun tweede dochter Cornelia geboren, maar ook zij sterft al na drie weken. Een jaar na haar overlijden wordt het vierde kind van Sas-

Binnenplaats van Het Rembrandthuis. Hier werkte Rembrandt mogelijk aan zijn *Nachtwacht*

kia en Rembrandt geboren: Titus. Hij is het enige kind dat overleeft en hij zal uiteindelijk in 1668 overlijden, een jaar voordat Rembrandt zelf sterft. Het geluk van een gezonde zoon wordt overschaduwd door de ziekte van Saskia. Ze brengt veel tijd in bed door. In de zomer van 1642 overlijdt Saskia, vlak voor haar dertigste verjaardag.

Tijdens hun huwelijk zou Rembrandt zijn vrouw vaak tekenen en schilderen, net als zijn zoon Titus overigens. Uit de manier waarop hij Saskia's gezicht afbeeldt, kun je zien dat hij haar heeft gekend als minnaar, man en meester-schilder. Het eerst bekende portret van Saskia maakt Rembrandt vlak na hun verloving en het laatste rondt hij af na haar dood. Daarnaast lijkt het alsof ze op verschillende van zijn kunstwerken opduikt als model. Als je dit eenmaal weet, valt het je snel op – met haar grote ogen, kleine mond en rond gezicht. Ook op *De Nachtwacht* is een meisje met haar gelaatstreken afgebeeld.

Tussen 1640 en 1642 schildert Rembrandt aan zijn *Nachtwacht*. Het is de periode waarin Rembrandt, zoals gezegd, veel verlies te verwerken krijgt. Rondom het overlijden van zijn Saskia zet hij de laatste penseelstreken op het grote doek. Waar hij dat precies doet is niet zeker. Boven in zijn atelier is het te klein. Als hij het in zijn huis heeft gedaan, is de binnenplaats, buiten dus, de enige mogelijkheid. Hier staat een overkapping en misschien vergrootte Rembrandt die galerij wel om daar aan het grote schilderij te kunnen werken. Waar het ook is geweest, in deze turbulente jaren van zijn leven creëert Rembrandt een van de meest bejubelde meesterwerken uit de geschiedenis.

Detail van *De Nachtwacht*. Het gezicht van het meisje zou een portret van Saskia zijn

Na De Nachtwacht

Na *De Nachtwacht* verandert het werk van Rembrandt. Hij schildert minder en concentreert zich vooral op tekenen en etsen. Hij neemt na de dood van Saskia Geertje Dirckx als verzorgster aan. De twee krijgen een relatie die tot een rampzalig einde komt als Geertje Rembrandt voor de Huwelijkskrakeelkamer daagt in verband met verbroken huwelijksbeloften. Nadat Geertje Rembrandts alimentatievoorstel heeft afgewezen, haalt Rembrandt op zijn beurt haar broer over om belastende verklaringen af te leggen waardoor Geertje voor een aantal jaren opgesloten kan worden. Ze komt terecht in het spinhuis in Gouda. Dat is een tuchthuis waar veroordeelde vrouwen te werk worden gesteld en worden gedwongen tot spinnen en naaien met als doel hen weer op het rechte pad te krijgen. De problemen met Geertje vinden plaats in 1649, een jaar waarin geen enkel gedateerd schilderij of ets van Rembrandt is gedocumenteerd.

Met Geertje achter slot en grendel begint er weer gedateerd werk van Rembrandt te verschijnen. Er komt een nieuwe vrouw in zijn leven, Hendrickje Stoffels. Net als Geertje is zij huisvrouw en minnares van Rembrandt, zonder met hem te trouwen. Dit keer blijft het huwelijk waarschijnlijk uit om ervoor te zorgen dat Rembrandt toegang blijft houden tot Saskia's erfenis. Ten slotte blijven Rembrandt en Hendrickje van 1649 tot aan haar dood in 1663 ongehuwd samenwonen. Hendrickje wordt Rembrandts nieuwe muze.

De verzamelaar

Ongeveer tien jaar na het afronden van *De Nachtwacht* komt Rembrandt in financiële problemen terecht. Het wordt uiteindelijk zo erg dat hij zich failliet laat verklaren. Het huis en de inboedel worden verkocht. Voor de veiling van de inboedel wordt een lijst opgesteld van alle voorwerpen die Rembrandt in zijn riante woning verzamelde. De

lijst bevestigt het beeld van Rembrandt als een haast koopzieke verzamelaar. Hij blijkt een liefhebber van rariteiten, exotische en vreemde objecten, waarvan vele ook opduiken in zijn schilderijen.

Op de lijst van 363 objecten komen er maar liefst 200 uit de 'kunstcaemer'. De verzameling die Rembrandt hier uitstalde, bestaat uit objecten uit de natuur ('naturalia') en kunstobjecten die door mensenhand zijn gemaakt ('artificialia'). Rembrandt verzamelde gedroogde dieren, het schild van een schildpad, koraal, een leeuwenhuid, een slangenhuid, prachtig servies, exotische wapens, kledingstukken, gipsen kopieën van bekende Romeinse portretbustes, munten, penningen en ook speren en lansen (die waarschijnlijk model stonden voor de speren en lansen op *De Nachtwacht*). Ook in de andere kamers van het huis verzamelde hij voorwerpen, zoals een grote collectie muziekinstrumenten in de atelierruimte van zijn leerlingen en 130 schilderijen die door zijn hele huis heen hingen. Rembrandt was niet alleen kunstschilder, hij handelde ook in schilderijen van de hand van andere schilders.

Het grootste en meest waardevolle deel van de verzameling bestaat echter uit zijn collectie tekeningen en prenten. Hij bezat zo'n 8000 afbeeldingen, bewaard in iets minder dan 70 albums. Ze zijn netjes gerangschikt op naam van de kunstenaar, land van herkomst of onderwerp. Rembrandt verzamelde vooral prenten van andere kunstenaars en kopieën van schilderijen van bijvoorbeeld Peter Paul Rubens en Albrecht Dürer. Rembrandt heeft nooit gereisd, hij reisde in zijn eigen verzameling in zijn huis. Dankzij zijn faillissement weten we wat hij allemaal om zich heen verzameld had.

In anonimiteit

Na het faillissement gaan Rembrandt en Hendrickje in een kleinere huurwoning wonen aan de Rozengracht. Maar ook na het faillissement kan Rembrandt zijn verzameldrang niet in toom hou-

De kunstkamer in Het Rembrandthuis, waar Rembrandt zijn verzamelingen bewaarde en tentoonstelde

den; hij begint in zijn nieuwe, veel soberder huis weer meteen aan een nieuwe collectie.

Hoewel hij niet meer het succes van de decenia ervoor heeft, blijft Rembrandt populair genoeg om te kunnen blijven werken als kunstschilder. Hendrickje en zijn zoon Titus zijn intussen een schilder- en kunsthandel begonnen waar Rembrandt in dienst is. Zo houdt het trio de opbrengsten van het werk uit handen van schuldeisers. Rembrandt kan blijven werken en onverminderd met opdrachtgevers ruziën over dat werk. Een laat hoogtepunt en belangrijke opdracht uit deze tijd is het inmiddels wereldberoemde schilderij *De Staalmeesters*.

In 1663 overlijdt Hendrickje, in 1668 gevolgd door Titus. Rembrandt blijft werken en zal dat

doen tot aan zijn dood. Op 4 oktober 1669 sterft Rembrandt een eenzame dood. Bij gebrek aan financiële middelen wordt hij in een huurgraf in de Westerkerk begraven. Zonder steen, anoniem. Niet echt een graf dat je bij deze meesterlijke schilder van weleer zou verwachten.

p. 26 en 27: *De waardijns van het Amsterdamse lakenbereidersgilde*, bekend als *De Staalmeesters*, Rembrandt van Rijn, 1662